

PAUL SRODECKI

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS

Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*(Historische Studien, Bd. 508. Matthiesen Verlag, Husum, 2015. 532 o. ISBN 9783786815082)*

Jelen munka 2013-ban disszertációként készült el a gießeni Justus Liebig Egyetemen, s a Magyarországot is közvetlenül érintő kereszténység védőbástya eszme eddigi legrészletesebb, európai perspektívába állító áttekintésének tekinthető. A munka magyar vonatkozásait a Szerzőnek korábbi publikációi mellett¹ már a címlap is sugallja, ami egy XVII. századi rézmetszeten a bástyákkal megerősített Regnum Hungariae-t mutatja, amint az a római Angyalvárral jelképezett keresztény nyugatot védelmezi.

Az első fejezetben a „védőbástya” eszme latin terminológiáját (antemurale, propugnaculum, murus, scutum), annak az idegen- és ellenségképben elfoglalt helyét vizsgálja antik, bibliai előfordulásoktól egészen a mai politikai szóhasználatig, ami leginkább Lengyelországban, Ukrajnában és Horvátországban vált a napi politikai fejlemények miatt ismét virulensé (stina, przedmurze). Értelemszerűen a védőbástya koncepció minden olyan határterületen felbukkant, ahol két civilizáció, vallás érintkezett, s így a politikai gondolkozásban és nyelvben nem kis mértékben hozzá is járult az újkori Európa-kép formálódásához. A fogalom használata némileg időtlennek is tekinthető, de folyamatos és tudatos használata mégis a reneszánsz idején, a XV. században az itáliai, itáliei képzettségű humanistákhoz kötődik (25. o.). A Szerző a korábbi időszakot proto-védőbástya kifejezéssel illeti. A fogalom korszerű voltát igazolja kapcsolata a korban kialakuló Európa- és nemzet-fogalommal, a kialakuló diplomáciai képviselők rendszerével, majd a könyvnyomtatással. Vizsgálódásait azonban leginkább Magyarországra és Lengyelországra koncentrálja, ahol az leginkább részévé vált a nemzeti önképnek, s egyúttal a legközvetlenebbül kapcsolódik a Német lovagrend hasonló argumentációi védelmezett küldetésstudatához. Munkájában mindvégig párhuzamosan teremt kapcsolatot a retorika, a toposzok szintje és a mögötte álló társadalom- és politika-, eszme- és hadtörténet között, s az ezek közötti kölcsönhatások finom és árnyalt bemutatása mindvégig a célja marad. Forrásai a korszak írott anyagának a teljességén alapulnak, mégis leginkább az okleveles és elbeszélő források, a diplomáciai levelezések alapján kerülnek bemutatásra, kiegészítve a képi forrásokkal, a nyomtatott röplapokkal, metszetekkel. A nyomtatás szerepét a művek terjesztésében jól mutatja Filippo Buonaccorsi *De bello Turcis inferendo oratio*-ja, amit 1490-es megszületése után a XVI. század elején Hagenautól Krakkóig nyomtattak ki.

A Német lovagrend mind Magyarországon, barcasági letelepítése, mind később a porosz és baltikumi megtelepedése során a legnagyobb mértékben kihangsúlyozta és kihasználta azt a körülményt, hogy a kereszténység határterületén küzd a pogányok ellen (scutum). Ezt támogatta az a körülmény is, hogy a pápák, III. Incétől és IV. Sándortól a kereszties háborúkkal azonos súlyúnak ítélték meg tevékenységüket. Ez a kortársakban némi zavart is okozott, nyilván ezért nem fordul elő a „védőbástya” terminus például a lengyel krónikás, Jan Długosz nagy történeti művében, mivel azt túlságosan

¹ Paul Srodecki: „Contre les ennemis de la foy de Dieu.” Der Kreuzzug von Nikopolis und das abendländische Türkenbild um 1400. In: Das Bild des Feindes. Konstruktion von Antagonismen und Kulturtransfer im Zeitalter der Türkenkriege: Ostmitteleuropa, Italien und Osmanisches Reich. Hrsg. v. Eckhard Leuschner, Thomas Wünsch. Berlin, 2013. 33–49. o.; *Uő*: „Scutum inexpugnabile contra crudelem gentem Tartarorum”. The Use of the „Christian outpost” Propaganda to Legitimize the Conquest of Galicia-Volhynia under the Two Last Piast Kings of Poland, 1323–1370. In: Principalities in Lands of Galicia and Volhynia in International Relations in the 11th–14th Centuries. Publications after 2nd International Conference, Ivano-Frankivsk, 20–22th October, 2011. Ed. Vitaliy Nagirnyy. Kraków 2012. 114–120. o.; *Uő*: Validissima semper Christianitatis propugnacula. Zur Entstehung der Bollwerksrhetorik in Polen und Ungarn im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. In: Sarmatismus versus Orientalismus in Mitteleuropa. Hrsg. v. Magdalena Długosz, Piotr O. Scholz. Berlin, 2012. 131–168. o. Eredményeit bemutatta a debreceni Jagelló-konferencián is 2015. április 10-én.

is a lovagokhoz kapcsolódónak érezhette. Mindez nem akadályozta meg 1200 körül a nagy lengyel krónikást, Kadłubeket, hogy a lengyelek 1109-es pomeránok elleni, az 1166-os poroszok elleni hadjáratát mintegy keresztes vállalkozásnak tekintse. E felfogást a XIII. században a mongolok és tatárok elleni harc csak tovább finomította. Az 1300-as évektől pedig Halics és Lodóméria lengyel fennhatóság alá vonását is a tatárok, litvánok elleni harc szükségességével magyarázták, s a XIV. század közepén IV. Kázmért a pápa többször is a hit bátor harcosának nevezi. A szerző többek nézetével szemben úgy véli, hogy a Piastok és a védőbástya elmélet XV. századi fénykora között nincsen közvetlen és töretlen folytonosság, s a védőbástya koncepció újra megerősödésével majd csak a konstanzi zsinat idején a lovagrenddel való éles konfliktusok és a velük való rivalizálás következtében lehet számolni.

A Szerző a folyamatosság kérdését hasonlóképpen látja Magyarország esetében is, amely a tér-ségben a másik olyan királyság, amely a legtöbbet hangoztatta védőbástya szerepét. Kitűnően ismeri a hazai szakirodalmat (köztük magyar nyelvűeket is), Györffy Györgytől Óze Sándorig,² éppúgy mint a fogalom első XIII. századi hazai említéseit, IV. Béla híres leveleit (igaz Szovák Kornél legújabb cikkét már időrendi okokból sem³), s magának Thuróczyinak a felfogását is, aki Szent László kunok elleni harca és Mátyás török ellenes küzdelmei között közvetlen kapcsolatot sugall. A XIII. századi magyar királyok is elismertették a pápánál az eretnek bolgárok, bosnyákok, majd bolgárok elleni harcukat, ugyanakkor a dinasztíának a kunokkal való különleges kapcsolata, segédcapatként való használatuk az addigi propaganda eredményeit jócskán relativizálta. A XIV. században a magyar király pozitív, Krisztus atléta képe az Anjouk alatt helyreállt, s a balkáni hadjáratok ismét a védőbástyával kapcsolatos érvelést kaptak. Persze közben a törökök az 1390-es években valóban elérték a magyar királyság déli határait, s a védőbástya eszme a retorikából keserű mindennapi valósággá vált, s az ország déli határainál a következő évtizedekben ténylegesen kiépült az egészen Mohácsig fennálló kettős végvárrendszer. A nikápolyi hadjárat volt a magyarok tényleges védőfal szerepének egész Európát megmozgató murrus lépése, amit azután számtalan reflexió követ. A pajzs és fal kifejezés (scutum atque murus inexpugnabilis) XXIII. János ellenpápa egy 1410-es levelében fordul elő, de a szóhasználat magyar királyi udvarból terjedhetett el.⁴

A tárgyalt érvelés Zsigmond király, a lovagrend és a lengyel korona vitájában is kulcsszerephez jut, ahol a király köztudomásúan a lovagrendet támogatta. Leveleiben a lengyelekkel szemben a lovagrendet nevezi meg a keresztyénység védőbástyájának, noha a litvánok megtérése óta a rend elvesztette legfőbb ellenfelét és harcának ideológiai alapját. Persze, lehetett a lengyeleket vádolni azzal, hogy azok pogány, litván csapatokat vetnek be (miként korábban is már 1326-ban), de mindez a lengyel fél hatásos ellenérveibe ütközött.

Konstantinápoly 1453. évi esztével ismét megkasosodtak a Magyarországra vonatkoztatott védőbástya utalások, nem utolsósorban V. Miklós, majd Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa levelezésében és környezetében, illetve a hozzá küldött magyar követségek beszédeiben. Ezekben egyúttal a külön műfajjá váló török beszédek (Türkenrede) szerkezeti elemei és retorikai kelléktára is azonosítható és elemezhető. A lengyel és magyar kapcsolatokat nemcsak a közös királyok, így I. Ulászló jelképezik, hanem a humanisták személyének azonossága is, miként például Mikołaj Lasocki megjelent magyar követségekben. Jelentőségének megfelelően külön fejezetet szentel a védőbástya eszme és a Hunyadiak kapcsolatának, akik maguk is tevékeny résztvevői, illetve ügyes propagálói voltak az országnak, a dinasztia és a török ellenes harcok elválaszthatatlanságának. Olyannyira, hogy

² Óze Sándor, Norbert Spannenberger: „Hungaria vulgo appellatur propugnaculum Christianitatis”: Zur politischen Instrumentalisierung einer Selbstlegitimierung in Ungarn. In: *Markus Krzoska, Hans Christian Maner* (szerk.): *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*. Münster, 2005. 19–39. o.

³ Szovák Kornél: Bibliikus érvelés, történelmi példa és irodalmi fikció a 13. század magyarországi politikai leveleiben. In: *Granum veritatis – Az igazság magva. Ünnepi kötet Jelenits István 75. születésnapjára*. Szerk. *Horkay Hörcher Ferenc, Zsávolya Zoltán*. Piliscsaba, 2007. 51–58. o.; németül *Uő: Beweisführung in politischen Briefen des 12–13. Jahrhunderts aus Ungarn*. In: *Fodor Pál, Mayer Gyula* etc. (szerk.): *More Modoque. Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident: Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag*. Budapest, 2013. 489–498. o.

⁴ 1406, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. *Georgius Fejér*. 10/4. Buda, 1841. Nr. 233., itt 102. o.

az 1440-es években ennek legfőbb terjesztőjévé Piccolomini mellett maga a római kúria vált. *Pars pro toto* egyes erősségek is kivívták maguknak a Magyarország, illetve a kereszténység védőbástya elismerő címet, mint 1456-ban és utána Nándorfehérvár, amint arra III. Kallixtusz egyik levelében is utalt (169. o.). Mátyás megválasztásakor joggal utal a szerző arra, hogy a választás európai elfogadtatásában nem kis szerep jutott apja török ellenes sikereire való hivatkozásnak, s lépésről lépésre saját személyét illesztette be az apjáról kialakult dicsőfénybe. Azt persze utólag is el kell ismerni, hogy sikeres 1463–1464-es boszniai hadjárata valóban meghatározó módon állította meg a török előrenyomulást, s joggal nevezték Dalmácia pajzsának is a megmentett bosnyák területet. 1466 után a törökökkel együtt a cseh huszitákat is a király által kérelmelhetlenül üldözött ellenségek között emlegették, mintegy ezzel északra is kiterjesztve a védőbástya feladatkört. A továbbadás csatornáit is igen árnyaltan, számtalan, többször eddig mellőzött példát idézve mutatja be, a diplomáciai levelezésben, az udvari humanista költészetben és történetírásban. Ebben valóban meghatározó szerepet játszottak az itáliai humanisták, messze lekörözve ebben Mátyás hazai történetíróit, így Thuróczyt. A törökök felé mutatott békülékenység, majd az osztrák háborúk nagyobb aktivitásra ösztönözték a pápai udvart, ahol vádlón emlegették fel a magyar király kötelességét. Felveti annak kérdését is, hogy mennyiben volt pusztá diplomáciai retorikái, s mennyire valós politikai célkitűzés a törökökkel szembeni harc? Joggal értékeli úgy, hogy Mátyás összességében sikeresen, egy reálpolitikusi magatartással törte meg a török expanziót, miközben az ország védelmi képességeit a maximálisra növelte. Eközben taktikai megfontolásokból nyilván csak a retorika szintjén volt képes egy harcos és agresszív török elleni politikát felmutatni, amire a valóságban nem volt lehetősége, miközben a védelmi képesség fenntartásához is rendszeres nyugati pénzügyi segítségre szorult. Ennek eszközeként pedig a legnagyobb mértékben használta ki a „védőbástya” eszme előnyeit, aminek felemlegése a Habsburg–Corvin rivalizálásban is szerephez jutott, mindkét fél részéről, ellenkező előjellel.

Az 1444-ben Várnánál elesett magyar–lengyel királyról, I. Ulászlórol lengyel földön és lengyel szerzők alakítottak ki egy olyan, Lengyelországot mint védőbástyát megtestesítő dicsőfényt, amit aztán a jövőben a török, tatárak mellett kiegészítettek az ortodox népekkel, mindenekelőtt az oroszokkal. Lengyel kontextusban a szó szerinti első említése az „antemurale” kifejezésnek 1462-ből adatolható (237. o.) II. Pius küldöttének, Girolamo Landónak tulajdonítva. A lengyel udvarban egy Mátyáséhoz hasonlítható napi politikai felhasználása (pápai jövedelmek átengedése, egyházi javadalmak betöltése stb.) leginkább IV. Kázmér uralkodása alatt bizonyítható. A korabeli politikai térképen a moldvai fejedelemség folytatott küzdelmével. A lengyelek vagy éppen a ragusaiak egyaránt Európa kulcsának nevezték ezeket a városokat (chiave e porta). Az 1470-es években a közös török ellenes harcok idején a nyugat-európai levelezésben ki is érdemelte a moldvai fejedelemség is a „porta della christianità” megtisztelő címet, amit megfordítva a lengyelek is kihasználtak 1497-es moldvai hadjáratak indoklásában.

A Szerző művének egyik értéke, hogy időben az újkorig folytatja a védőbástya koncepció bemutatását, miközben kitekint az 1514-es magyarországi parasztlázadásra, a mohácsi tragédiára. Különösen tanulságos, hogy miként sajátítják ki a Habsburgok és horvátok maguknak e szerepet, persze a valóságban a harctereken is bekapcsolódtak, illetve annak terhére átvették a magyarok oldalán a török ellenes küzdelmekbe. 1548-ban nem minden alap nélkül már Bécset említik, mint „höchst Hauptbefestigung der Christenheit”. Utal arra is, hogy a horvátok saját magukra nézve egy 1519-es pápai kijelentésre vezetnek vissza, ami azonban a forrásokban nem bizonyítható, ugyanakkor 1522-ben, Bécsben már valóban elhangzott.

A védőbástyaképhez nyilván még számtalan adalék kapcsolható. Most csak néhányra utalunk, például 1541 után a felső-magyarországi városok a magukra maradottság, kiszolgáltatottság érzését jelenítették meg ebben a képzetben. Így a bártfai iskolamester Melanchtonnak írott 1551-es levelében állapítja meg, hogy Pannónia védőbástyájaként már csak a szász települések maradt meg.⁵ Ha a szerző kitekint napjaink politikai szóhasználatára, nyugodtan utalhatott volna a kommunista időszak védőbástya elképzeléseire, ahol az egyes országok a béke frontján védelmezték bástyáiként

⁵ Idézi Guitman Barnabás: A felső-magyarországi városközségek és a török a XI. század derekán. In: *J. Újváry Zsuzsanna* (szerk.): *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba, 2013. 98. o.

a szocializmust. A műnek nagy értékét abban látjuk, hogy az eddig a földrajzi és kronológiai összefüggéseiből kiszakított védőbástya szerepet, köztük Magyarországot is a maga teljességében, nagy forrásbázis alapján vizsgálja és mutatja be. Szép eredmények tekinthető, hogy a diplomáciai szófordulatok és retorika mögött új forrásokat is bevonva és új összefüggések felvillantva, folyamatosan kimutatja a napi politikai mozgató rugókat és erővonalakat.

Veszprémy László

HERMANN RÓBERT

A HONVESZTÉSTŐL A HONMENTÉSIG

Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14. – 1849. január 27.

(*'48as Könyvtár. Line Design, Budapest, 2015. 285 o. ISBN 9786158010108*)

Új kiadványsorozattal jelentkezett a *Line Design* kiadó. A *'48as Könyvtár* a XIX. századi magyar történelem egyik legemblematisabb eseményének, az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történeti kutatásainak legújabb eredményeit feldolgozó munkák megjelentetését tűzte ki célul. Ennek keretében jelent meg első kötetként Hermann Róbert hadtörténész, a korszak elismert kutatójának legújabb műve, amely a vitatható személyiségű, „kissé” monomániás, de kétség kívül tehetséges Perczel Mór tábornok 1848–49. évi téli hadjáratának állít emléket.

Ahogy azt a bevezetésben maga a Szerző is elmondja, a jeles 48-as hadvezér elég „összetett” személyiséggel rendelkezett, korabeli katonai tevékenysége is így jellemezhető. Bátor, öntudatos, önkritikától mentes hadvezetésével képes volt szép eredményű hadjáratokat „felépíteni”, viszont taktikai képzettség híján, a csatatereken elemi hibákat elkövetve képes volt katasztrófális vereségeket is szenvedni. Téli hadjárata mindkét tulajdonságára példa, hiszen a szépen kivitelezett Mura menti hadjáratát a móri katasztrófa követte, azt viszont a főhadszíntéren végrehajtott első, sikereket is felmutató magyar ellentámadás, amikor 1849 januárjában a cs. kir. csapatokat Szolnoktól egészen Pest előteréig vetette vissza. Hermann Róbert korábban már több tanulmányban is foglalkozott a témával, most azonban a legújabb kutatási eredményeit beépítve, egy minden eddiginél részletesebb összefoglalót készített. A felvezetés további részeiben először a felhasznált forrásokról tájékoztatja az olvasót, majd Perczel 1848-ig őszeig tartó politikusi-katonai pályafutását, illetve a tábornok első önálló „honmentő” hadjáratát, az 1848. október–novemberi Zala megyei sikeres hadműveleteket mutatja be röviden.

A kötet első része a tábornok 1848. decemberi (majdnem) „honvesztő” hadjáratával foglalkozik. Ennek első fejezetében Hermann előbb ismerteti a december eleji Mura menti hadműveleteket, majd Zala megye kiürítését a cs. kir. főszereg december közepi általános offenzívájának megindulása után. Ezt követi Perczel főszerege Mórig történő visszavonulásának, illetve mellékoszlópa, a Szekulits-dandár és a poggyász menetének leírása. Ebből kiderül, hogy Perczel csapatainak a Görgei Artúr vezérőrnagy főszeregéhez való tervezett csatlakozását nemcsak a zord időjárási viszonyok és az ellenség, hanem az is akadályozta, hogy a tábornok egyszerre kapta Görgeitől, a feldunai hadsereg teljhatalmú főkormánybiztosától, Csány Lászlótól, illetve magától az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökétől, Kossuth Lajostól is a gyakran egymásnak ellentmondó utasításokat. Így aligha csoda, hogy a tervezett egyesülés végül nem valósult meg Győrnél; a kapcsolatfelvétellel is csak Kisbér körzetében került sor. Ezután a stájer–horvát cs. kir. hadtest támadásának, illetve a cs. kir. főszereg jobbszárnyát biztosító cs. kir. különítmények hadműveleteinek a bemutatása következik, amelyek főlényük ellenére csak meglehetősen óvatosan vették birtokba a Dél-Dunántúl nyugati területeit. A fejezetet Görgei és Perczel adott időszakban való (a később mindkettejük által beállítottnál jobb) kapcsolatának, illetve a cs. kir. I., Josip Jellačić altábornagy vezette hadtest Győrtől Mórig tartó menetének ismertetése zárja.

A második fejezet már magát az 1848. december 30-i móri ütközetet és következményeit mutatja be. Itt először Győr feladásának következményei, Kossuth elképzelései és a móri haditanács eseményei kerülnek ismertetésre, amelyekből például kiderül, hogy a móri állásnál védhetőbb sár-